

Recensioner

Bostadsproduktionens fält

Birgitta Ericson & Britt-Marie Johansson: *Bostadsbyggandet i idé och praktik. Om kunskaper och föreställningar inom byggssektorn*. Lund University Press, Lund Dissertations in Sociology 7, Lund 1994.

Ansats

Birgitta Ericsons och Britt-Marie Johanssons avhandling är en i en lång serie avhandlingar om svenskt bostadsbyggande. Till skillnad från merparten som skrivits i ämnet behandlar de dock de hektiska åren vid decennieskiftet 1990. Och till skillnad från, så vitt jag vet, samtliga tidigare studier närmar de sig bostadsbyggandet med ett kunskaps- men framförallt ett kultursociologiskt perspektiv – ett angreppssätt som skall visa sig fruktbart.

Avhandlingen arbetar med två *syften*. För det första att undersöka föreställningar om bostädernas utformning och boendets innehåll hos byggssektorns aktörer, samt betydelsen av organisationsstruktur och verksamhet, ideal och erfarenhet för dessa föreställningar. För det andra handlar det om mötet mellan dessa aktörer/organisationer i olika byggprojekt: vilken betydelse får deras olika föreställningar för den byggda miljöns utformning?

Det originella angreppssättet motiveras i avhandlingens första kapitel. Byggnadsbranschen är sedan länge känd för att trots alla rationaliseringsmödor vara präglad av en motsättning mellan systematiskt vetande och en lokal, eller platsbunden, mer eller mindre tyst kunskap. Detta motiverar, enligt författarna, att man bortser från skillnaden mellan kunskaper och föreställningar. I förlängningen ligger här det lämpliga med ett *kultursociologiskt perspektiv*. För säkerhets skull demonstrerar de detta med hjälp av exemplen sjuka hus och höga byggkostnader – två problem som ”plågat” branschen. Exempelen visar att branschen har sina spelregler, som sätter gränser för det möjliga. Trots att olika aktörskategorier har olika förklaringar till problemen, anbefaller de samma slags lösningar, om än med varierande entusiasm.

Teoretiskt anlägger författarna ett dubbelt kultursociologiskt perspektiv. Aktörernas föreställningar förstår de med hjälp av främst Bronislaw Malinowski, Bengt Gesser och Mary Douglas som beroende av deras organisatoriska sammanhang. Sammanfogningen av aktörer/organisationer i byggsektorn begreppsliggörs sedan främst med hjälp av Pierre Bourdieus fältbegrepp.

Empiriskt handlar det om en systematisk studie av följande kategorier aktörer: kommunala planerare (som regel arkitekter), arkitekter, byggherrar, entreprenörer och kommunalpolitiker. Systematiken ligger inte minst i att författarna undersökt *mötet mellan dessa aktörer i 25 bostadsbyggnadsprojekt* – som därmed blir studiens egentliga undersökningsenheter – i fem sins emellan olika kommuner – Malmö, Varberg, Östersund, Hässleholm och Vadstena – valda för att få inte bara storleksvariation, utan också eftersom de politiskt hade skilda ambitioner, vilket utförligt presenteras i det femte kapitlet. Förutom intervjuer med 97 personer, har befintligt material om projekten utnyttjats. Projekten valdes för att få variation bland dem som var aktuella eller som just hade färdigställts vid tiden för intervjuerna (från våren 1991 till hösten 1992). (De presenteras utförligt i Appendix 2). Med andra ord har Birgitta Ericson och Britt-Marie Johansson haft turen att undersöka bostadsbyggandet under de mest hektiska åren, i skarven till 90-talets krasch. Uppläggningsen av undersökningen är sociologiskt ambitiös: den möjliggör att aktörerna fångas i sina inbördes relationer samt i specifika kontexter.

Resultat

Innan författarna försöker uppnå sina två syften placerar de i kapitel III sin undersökning historiskt – påkallat särskilt genom den påtagliga förändring som branschen genomgått det senaste decenniet. Historiken är enligt min mening mer än blott en bakgrund till huvudundersökningen. Den är nämligen så anlagd att den fokuserar just bostadsbyggandets aktörer och hur deras roller har formats och omformats under nittonhundratalet. Författarna arbetar med åren 1930, 1965 och 1980 för att urskilja bostadsbyggandets epoker. Även om valet av periodisering kan diskuteras – för mig är gränserna 1942 (den sociala bostadspolitikens begynnelse) och 1975 (miljonprogrammets slut) väl så fruktbara som de i avhandlingen brukade – så får vi här en koncis, systematisk och täckande framställning av fältets historia med fokus på ledande aktörer och deras maktrelationer. Hur periodiseringen här faller ut beror för övrigt till stor del på vad man väljer att ta fasta på: produktionsmässiga, ideologiska eller politiska förändringar. En liten anmärkning dock: en del byggmästare blev förvisso fastighetsägare före 1930 (1942), men långt ifrån en majoritet – hyreshusbeståndet var länge till stor del uppsplittrat på en mångfald privatpersoner.

Bortsett från det får vi här en förtjänstfull analys, användbar i flera sammanhang.

Avhandlingens fjärde kapitel ägnas dess första syfte: en undersökning av *fältets aktörer*, en i taget. Analysen tar sin utgångspunkt främst i Douglas galler-gruppmodell och dess fyra kosmologier. Birgitta Ericson och Britt-Marie Johansson intresserar sig i kapitlet främst för skillnader inom respektive aktörskategori. De kommunala planerarna placerar sig exempelvis i stort sett i galler-gruppmodellens positiva diagonal med Malmö som en extrem (högt både på galler och grupp), den lilla kulturstaden Vadstena som motsatsen. De andra tre faller i samma typ som Malmö, men mindre starkt och med en viss dragning åt de andra cellerna. För de övriga aktörskategorierna görs liknande analyser, även om behandlingen av byggherrarna teoretiskt är något vag. Här finns emellertid ett allmänt problem, som författarna kunde ha diskuterat mer utförligt. Douglas modell är inte tänkt att användas på detta mer relationella och närmast idealtypiska sätt, utan för substantiell typifiering.

Hur som helst innehåller kapitlet en rad goda sociologiska iakttagelser. En gäller planarkitekternas försvarsställning: detaljplaner är föga estetiska. En annan det stora beroendet av erfarenhetskunskap också i de stora entreprenörsföretagen. En tredje gäller konsekvenserna av arkitekternas motsägelsefulla ställning mellan sina professionella ideal – att ta totalansvar för byggandet – och deras starka beroende av entreprenörerna; ofta kopplas arkitekterna bort så fort ritningarna levererats. En fjärde att arkitekterna nu samfällt ser 60-talets byggande som ett enda stort misslyckande – fast meningarna är förstås delade om vad som gick snett.

Avhandlingens definitiva höjdpunkt är det långa sjätte kapitlet, som behandlar det andra syftet. Analysen tar sin utgångspunkt i *Bourdieu's fältbegrepp* – en fruktbar utgångspunkt som kunde ha följts upp litet mer konsekvent än författarna nu gör. Den stora poängen ligger emellertid i identifieringen av tre skilda typer av projekt på fältet. Mellan dessa visar Birgitta Ericson och Britt-Marie Johansson förekomsten av systematiska skillnader i såväl föreställningarna om byggandet som i hur det praktiskt går till. Det rör sig om klara skillnader i vad författarna kallar för *bostadsbyggandets samtalsordning*. Just genom den valda ansatsen där mötet mellan olika aktörskategorier studeras projekt för projekt kan detta viktiga – och skulle jag vilja tillägga: tidstypiska – resultat säkerställas. Det handlar om fältets sätt att fungera: Kampen mellan fältets heteronoma och autonoma pol, mellan banker och entreprenörer å ena sidan, lokala byggherrar och arkitekter å den andra, där de normövervakande instanserna fungerar som det Bourdieu benämner konsekurationsinstanser, och där de kommunala planerarna intar en mellanställning.

På fältet utformas således, enligt författarna, tre skilda spel eller samtalsordningar. Att det handlar om olika samtalsordningar visas mycket

tydligt – genom en rad systematiska skillnader – i avhandlingen. En fråga som inte besvaras är den hur detta skall förklaras. Naturligtvis är det resultatet av tidigare kamper på fältet – dess historia – men frågan om hur kvarstår; här kunde en starkare koppling till diskussionen i kapitel III varit fruktbar. I stället riktas intresset mot *konsekvenserna* av dessa skilda samtalsordningar.

En typ av spel kallar Birgitta Ericson och Britt-Marie Johansson för *ordinära projekt*. Merparten av projekten sker i den formen, i städernas utkanter; här dominerar entreprenörerna – trots att kommunen som regel tar initiativ till bebyggelsen; teknik och ekonomi blir starkt styrande och arkitektens roll marginell. Mycket liknar det Miljonprogrammet – men idealen är nu variation och villakvaliteter. Idealen kompromissas dock ofta bort. En helt annan typ utgörs av *bostadsproduktion som stadsförtätning*. Den äger rum i städernas mer centrala delar: politikerna och detaljplanen blir styrande, arkitektens roll mer framträdande. 'Alla bjuder till', som en talande rubrik förmäler, för att bygga dessa dyrare och estetiskt formgivna hus.

Om skillnaden mellan dessa två typer av projekt eller samtalsordningar i avhandlingen mejslas fram utomordentligt tydligt, ställer jag mig dock något tvekan till den tredje kategorin: *specialprojekt*. Inte för att deras samtalsordning saknar grundläggande skillnader med de andra två typerna, utan för att det för mig inte handlar om en, utan snarare om flera typer. Exempelvis har de olika aktörer som initiativtagare. Toarps ekoby och den exklusiva stadsförtätningen Potatiså kern, båda i Malmö, har inte mycket mer gemensamt än att skilja sig från de andra två samtalsordningarna. Inget av dem liknar dock den ordinära produktionen. En tredje (under)typ av specialprojekten gör dock det som jag vill se det: de handlar nämligen om ny projektering och teknik och är entreprenörledda och kan betraktas som ett rationaliseringsförsök med sikten på framtidens ordinära produktion.

Överhuvudtaget är kapitel VI mycket rikt empiriskt, och för den som är intresserad av bostadsbyggandets villkor ger det med en lång rad mycket anslående iakttagelser vittnesbörd om den sociologiska analysens styrka. Exempelvis desarmeras effektivt en rad myter som branschen själv håller sig med. Frågan är om detta hade varit möjligt utan att projektet blivit undersökningsenhet, där ideal och praktik oundvikligen konfronteras. En del frågor återstår dock. En gäller kommunernas förhållande till fältet och de tre samtalsordningarna; skillnaderna mellan kommunerna upplöses här närmast helt. Hur ska skilda kommuner förstås med fältbegreppet?

Analysen kunde dock ha förts något längre. Med det tänker jag inte bara på vidareutvecklingen av den tredje samtalsordningen, där tre undertyper systematiskt skiljer sig beträffande initiativ, kunskapsanvändning och tänkt boendepublik, utan också på vad Bourdieu kallar konsekutionsin-

stanser. Att miljonprogrammet numer bildar, vad jag skulle vilja kalla, en negativ informell konsekurationsinstans på fältet, framgår tydligt av avhandlingen. Men man kan också tala om informella positiva konsekurationsinstanser. Stjärnarkitekten Charles Moore, som bjöds in för att rita Potatiså kern i Malmö, är ett bra exempel härpå. Hans karisma fick legitimera varjehanda avsteg från allt ordinärt och många byggnadsnormer i just detta projekt.

Bostadsbyggandet i idé och praktik ger oss en empiriskt rik och nyanterad analys av svensk bostadsproduktion vid ett kritiskt skede, alldeles i början av 1990-talet, när den sociala bostadspolitiken, som format mer än två tredjedelar av alla bostäder i landet, är på god väg att helt överges. Avhandlingen gör upp med många myter i branschen, och den demonstrerar den kultursociologiska analysens styrka på ett område där de upptrampade stigarna heter ekonomi och politik. Även om analysen teoretiskt kunde skärpts något, har vi i Birgitta Ericsons och Britt-Marie Johanssons arbete en habil avhandling, värd att uppmärksammas också av dem som ej är intresserade av bostadsbyggandets villkor. För dem som är det är den ett måste.

MATS FRANZÉN
– fakultetsopponent
Sociologiska institutionen
Uppsala universitet

Anna-Liisa Närvänen: *Temporalitet och social ordning. En tidssociologisk diskussion utifrån vårdpersonals uppfattningar om handlingsmöjligheter i arbetet*. Linköping: Studies in Arts and Science 117, 1994.

En text kan betraktas som en resa. Anna-Liisa Närvenens avhandlingstext är en resa in i sjukvårdens värld, närmare bestämt några sjukvårdsavdelningars sociala värld. Men det är också en resa in i de sociologiska abstraktionernas värld, där läsaren får en orientering i socialisationsteorier, symbolisk interaktionism, maktteorier, tidssociologi, m m.

I syftesformuleringen vid resans start deklarerar författaren att avhandlingen successivt kommer att presentera en teoretisk referensram, som på sikt kan utvecklas till en mer systematiserad teori. Redan inledningsvis sägs två begrepp vara centrala, "temporal ordning" och "temporal orientering". Förväntningarna skruvas upp kring kombinationen av tidssociologi och symbolisk interaktionism.

Jag kommer här att kortfattat referera innehållet i avhandlingen, för att sedan komma in på mina egna upplevelser av resan, som Anna-Liisa När-

venen fört mig in på och i detta sammanhang ta upp några av de viktigaste kritikpunkterna mot avhandlingen. Det mest intressanta med avhandlingen är att den är ett tecken i tiden, att den markerar en övergång från variabelsociologi till analys av komplexa dynamiska system. Avslutningsvis säger jag något om detta som författaren inte själv explicitgjort.

I kapitel 1 finns, förutom syftesformuleringen, några ögonblicksbilder från två sjukhusavdelningar. Författaren betonar att avhandlingens ansats är teorisökande, inte teorigenererande. Kapitel 2 innehåller en tidssociologisk översikt. Temporal ordning och temporal orientering definieras såsom "våra aktiviteters sekvenser och relativa beständighet och därtill kopplat normsystem" respektive "vårt sätt att tolka verkligheten i termer av det förflutna, nuet och framtiden". I kapitel 3 möter vi begrepp som "biografiska tider", "biografiska scheman", "karriär" och interaktionistiska socialisationsbegrepp. Kapitel 4 innehåller en metoddiskussion kring biografier. Författaren citerar Pierre Bourdieu, som menar att den blir betraktad som idiot som inte vill se en ordning i biografien. Idioten har rätt, men vilka slutsatser man skall dra av detta, framgår inte.

Kapitel 5 handlar om yrkesval och vägarna in i vården. Det kan ske av en slump eller sammanhängande tillfälligheter, vården kan vara en väg bort från något annat. Vården kan också vara ett självklart val eller ses som en medveten satsning på en yrkeskarriär. Kvinnorna dominerar det empiriska materialet. En gemensam drivkraft för dem är att vara yrkesarbetande och att ha ett avlönat arbete, men att det blivit just vården har varierande orsaker. Dessa kvinnors karriärer i vården beskrivs i kapitel 7. I vårdvärlden, vid denna tid präglad av expansion, finns en stor rörlighet. Man byter avdelningar och man går utbildningar för att röra sig uppåt i hierarkin. Klassresor förekommer.

Spänningar råder på avdelningen mellan sjukvårdsbiträden, undersköterskor, sjuksköterskor och läkare. Här möts också vårdarbetare med tidsbegränsade vikariat, underläkare under utbildning och människor som nästan hör till inventarierna på avdelningen. Stora spänningar uppkommer, av olika skäl, hela tiden. Könaspekten träder fram i kapitel 8, som behandlar yrkes- och familjekarriärer. Kvinnorna tar ofta in beskrivningen av familjesituationen, när de skall beskriva yrkesförhållandena, vilket inte männen självklart gör.

Efter ett försök till uppsummering i kapitel 9, där det hittills sägs ha handlat om biografins betydelse, fortsätter resan in i en ny avdelning, med kapitel 10. I slutet av kapitel 10 framträder några olika maktteorier, eftersom makten sägs ha betydelse för förståelsen av förändringsprocesser på arbetsplatser. Avdelningen som Närvenen nu koncentrerar sig på, är inne i ett förändringsarbete i och med införandet av vårdlagsprinciper. I kapitel 11–13, som jag för övrigt finner vara de bästa i avhandlingen, får läsaren vara med i turbulensen, röran, kaoset, konflikterna, spänningarna

och maktkampen. Den sociologiske resenären piggnar till och upplever sig lära något nytt. Här finns rondsyror och springsyror, syror som sätter sig på tvären och syror som blir drivande i förändringsarbetet och bildar en liten kärngrupp. Läkarna klagar över att det inte finns syror som tidigare på expeditionen. Sjuksköterskorna är inte längre tillgängliga och vill antagligen inte vara de som är tillgängliga för andra.

Som sociolog och som medborgare undrar man var patienten tar vägen i denna sociala turbulens bland personalen. Närvenens avhandling handlar inte om detta. Kampen om inflytande inom personalgruppen står i centrum. När Anna-Liisa Närvenen lämnar avdelningen, efter intervjuer och observationer, finns där en hjärntrust av informella ledare, bestående av ett fåtal biträden, undersköterskor och sjuksköterskor. En sjuksköterska är ledande. Hjärntrusten konstruerar en verklighetsbild som blir den dominerande. Omvårdnadsteoretiska tankegångar växer sig successivt starkare. Sjuksköterskornas professionaliseringssträvanden har rubbat tidigare maktbalans och social ordning. En ny ordning växer fram ur oordningen, där sjuksköterskornas professionaliseringssträvanden är av avgörande betydelse.

Kapitel 14 är avslutningskapitlet, som innehåller en diskussion med reflektion. Avhandlingsförfattaren reflekterar kring de använda begreppen och konstaterar bland annat att spatialitet, rumslighet, är något som vidare bör utforskas, tid och rum i kombination.

Det är en lång och relativt tröttande resa som författaren fört mig in på. Ibland stannar jag upp för att orientera mig var jag befinner mig och för att reflektera över vilken typ av resa det handlar om. När jag kommit till slutet, kan jag lite besviket konstatera att det inte handlat om en resa mot okänt mål, sådana resor som pensionärerna brukar göra med inhyrd buss. Den som leder färden vet då vart man skall, men passagerarna sitter i spänd förväntan hela tiden vart man skall hamna. Målet blir höjdpunkten, där man äter och fotograferar och samtalar om färden dit. Nej, Närvenens avhandling liknar mer en skogsmullepromenad med barn. Gruppen ger sig ut i skogen, med en ledare, men med syftet att se vad man hittar. Tiden bestämmer när man skall vända hem igen. Ledaren tittar på klockan och bestämmer. När man kommer hem, tittar man på löven och bären och mossan som man plockat och känner tillfredsställelse över det. Vissa saker som man hittade var för stora eller passade av andra anledningar inte för den medhavda korgen. Man kan samtala om dessa företeelser, himlen, fåglarna och bergen, som man sett.

En avhandling brukar ha ett mål, åtminstone utpekad i efterhand. Men det har inte Anna-Liisa Närvenens avhandling om temporalitet och social ordning. För att använda en annan metafor från sjukvårdens område och pionjärsjuksköterskan Florence Nightingale, så fladdrar hon med lampan. Vad är det som står i fokus, vad lyser hon på speciellt? Är det avdel-

ningens sociala ordning, eller är det förändringsbenägenheten/förändringsobenägenheten? En allvarlig brist tycker jag är att maktteorierna inte mer systematiskt sätts i samband med det empiriska materialet. En svensk sociologisk avhandling, som Närvenen endast snuddar vid, nämligen Mats Beronius avhandling om *Den disciplinära maktens organisering*,¹ utpekar olika maktmekanismer i organisationer. Det handlar om tid och rum, inneslutning/uteslutning och profession och vetande som disciplinering. Om jag försöker tolka Närvenens empiriska material, är jag närmast beredd att säga att profession och vetande har större betydelse för formeringen av den nya ordningen än tids- och rumsaspekten. Är verkligen Närvenens avhandling en avhandling om temporalitet, börjar jag fråga mig. Handlar den egentligen inte mer om professionaliseringen bland sjuksköterskor och de sociologiskt mycket intressanta effekterna av detta ute på en sjukvårdsavdelning.

Frustrationen över avsaknaden av slutkläm i avhandlingen ledde hos mig till en ny läsning, innebärande att avhandlingen ses som ett tidsdokument. Bland annat mot bakgrund av den metoddebatt som förts i *Sociologisk Forskning* av örebrosociologen Mats Ekström, kan man beskriva en sociologins väg bort från variabelsociologi av tvärsnittskaraktär till en mer processinriktad sociologi.² Sociologin kan komma att vara med i samma vindkantring som andra vetenskaper. Vi börjar intressera oss för tiden och för komplexa dynamiska system. Det är synd att inte Anna-Liisa Närvenen har skrivit sin avhandling mer medvetet som en analys av ett komplext dynamiskt system. Samhället förändras, sjukvården förändras, avdelningar har sin unika historia och förhistoria, individer kommer in i systemet med sina livserfarenheter och med eller utan professionaliseringssträvanden. Det finns även patienter på avdelningen, med sina liv och sina anledningar till att vara där. Anna-Liisa Närvenen öppnar dörrarna för denna mer processinriktade sociologi, men hon explicitgör inte något sådant syfte om att vara med och forma en sociologi i tidens ström.

INGALILL ERIKSSON

– fakultetsopponent

Institutionen för samhällsvetenskap

Mithögskolan i Sundsvall

NOTER

- 1) Beronius, M, *Den disciplinära maktens organisering. Om makt och arbetsorganisation*, Arkivs avhandlingsserie, 23, 1986
- 2) Ekström, M, "Metodologi och svensk sociologi – några kritiska reflektioner," *Sociologisk Forskning* 28(2) 1991 och Ekström, M, "Sociologiska förklaringar och variabelanalysens gränser. En kritisk analys med exempel från medicinsk sociologi", *Sociologisk Forskning*, 30(2) 1993.

Sven Paulson: *Politik mot Ungdomsarbetslöshet – en internationell jämförelse*. Doktorsavhandling i Sociologi, Göteborgs Universitet, 1994.

Sven Paulson har tre formål med sin komparative analyse af arbejdsløsheden blandt unge i fire europæiske lande – Danmark, Holland, Storbritannien og Sverige:

For det første at undersøge hvad der er baggrunden for de empiriske konstaterbare forskelle i omfanget og strukturen for arbejdsløsheden på de fire forskellige nationale arbejdsmarkeder.

For det andet at belyse hvorvidt der i løbet af de seneste to årtier, som har været kendetegnet ved et stigende niveau for arbejdsløshed, er sket en ændring i mål og midler for de foranstaltninger, der sættes ind i bekæmpelse af ungdomsarbejdsløsheden.

For det tredje at forklare forskellene i omfanget af ungdomsarbejdsløshed og i de foranstaltninger der bliver sat ind over for arbejdsløsheden. Dette bliver gjort ud fra den førte politik i de fire lande snarere end som et udtryk for de økonomiske konjunkturer.

I afhandlingen afgrænser Sven Paulson sin analyse til udviklingen i arbejdsløsheden for de unge i alderen 16–24 år og de foranstaltninger, som sættes ind over for denne aldersgruppe. Tidsmæssigt er afhandlingens empiriske analyse koncentreret til årene 1980–1985. De foranstaltninger, som blevet sat ind i bekæmpelse af ungdomsarbejdsløsheden i denne periode, bliver i afhandlingens sidste del sammenlignet med de foranstaltninger, som blev taget i anvendelse overfor ungdomsarbejdsløsheden i starten af 1990'erne. Jeg skal i det følgende kort vurdere nogle af afhandlingens vigtigste resultater.

I analysen af de politiske indgreb, som bliver iværksat i forhold til arbejdsløsheden blandt unge, skelner Sven Paulson mellem tre typer af foranstaltninger:

- foranstaltninger som sigter på arbejde (arbejdslinien)
- foranstaltninger som sigter på kvalificering af de unge (uddannelseslinien)
- arbejdsløshedsunderstøttelse (kontantlinien).

Det viste sig en tydelig forskel i hvilke foranstaltninger som blev anvendt i forhold til dels de unges alder og dels den politiske holdning til arbejdsløshed.

Skellet mellem uddannelseslinien og arbejdslinien

Uddannelseslinien blev først og fremmest anvendt i forhold til de helt unge under 18 år. Både i Sverige og Danmark rettedes indsatsen overfor de helt unge mod at give dem en bedre almen uddannelse, og denne satsen

på uddannelse blev også mere og mere dominerende i den hollandske indsats overfor de helt unge op gennem 1980'erne. For gruppen af arbejdsløse unge over 18 år var det arbejdslinien, som dominerede og det primært i Danmark og Sverige. Det er specielt i Danmark blevet iværksat et meget stort antal af beskæftigelsesprojekter og andre foranstaltninger for at skabe arbejde til de arbejdsløse unge, men i takt med at problemet er vokset i Sverige, er antallet af beskæftigelsesforanstaltninger øget. Storbritannien er det af de fire lande, som har haft de mindst omfattende foranstaltninger til bekæmpelse af ungdomsarbejdsløsheden og de foranstaltninger, som har været, har for hele gruppen af unge primært rettet sig mod at give arbejds erfaringer inden for den private sektor, mens der kun i ringe grad er satset på almene kvalifikationer – selv for de helt unge arbejdsløse.

Skellet mellem arbejdslinien og kontantlinien

Denne skellen introduceres af Paulson, men bliver kun i begræset omfang analyseret i afhandlingen. Dette er naturligt med tanke på, at arbejds – og uddannelseslinien er helt dominerende i indsatsen blandt unge arbejdsløse. Alligevel er det vigtigt, at påpege de markante forskelle, der er mellem de 4 lande i omfanget af økonomisk støtte til de arbejdsløse under deltagelse i forskellige former for aktiveringsforanstaltninger. Her kommer Danmark klart ind med det økonomiske mest generøse system – det land som har prioriteret kontantlinien højest – mens Storbritannien fremstår med de mest begrænsede økonomiske ydelser. For Sverige er der tale om en kombination af generøse økonomiske ydelser knyttet til et krav om deltagelse i uddannelses – eller beskæftigelsesforanstaltninger. Et krav som har været langt mindre udtalt i den danske arbejdsmarkedspolitik med deraf følgende risiko for, at de unge er blevet fastlåst i arbejdsløsheden.

Valget mellem offentlige og private arbejdspladser

Sven Paulsen fremhæver dette valg i tilrettelæggelsen af de arbejdsmarkedspolitiske foranstaltninger som det nok mest centrale i differentieringen mellem de forskellige former for politiske magtkonstellationer. I Sverige og Danmark var det tydeligt den offentlige sektor, som fik hovedansvaret for at få etableret beskæftigelsesprojekter til de unge arbejdsløse, mens den private sektor først kom ind i billedet senere, hvor vægten blev flyttet fra opbevarende beskæftigelsesforanstaltninger til forsøg på indslusning i regulære arbejdspladser. At den offentlige sektor fik denne stærke rolle i beskæftigelsespolitikken, var i tråd med den rolle på arbejdsmarkedet, som den offentlige sektor havde haft op gennem 1960'erne og 1970'erne i disse to socialdemokratiske velfærdssamfund. Det var her,

den altovervejende andel af de nye arbejdspladser var blevet skabt igennem lang tid. Her overfor står Holland og specielt Storbritannien hvor den offentlige sektor generelt spiller en langt mindre central rolle og hvor der tilsvarende i beskæftigelsesindsatsen overfor unge blev lagt langt mindre vægt på at skabe offentlige job, men satset mere på job på det ordinære marked. Denne politik var mest tydeligt i Storbritannien, hvor det at skabe job til de unge arbejdsløse alene gik på at forberede dem til det private marked. Mindre tydelig var tendensen i Holland, men også her finder Paulsen en stor skepsis overfor offentlige foranstaltninger og nedtoning af offentlige beskæftigelsesprojekter. Op gennem 1980'erne kom den ideologiske kamp om den offentlige sektor i stadig højere grad på den politiske dagsorden – også i Danmark og Sverige. Dette viste sig på to måder. Dels i den allerede beskrevne tendens til, at der satses på beskæftigelsesforanstaltninger, som sluser de arbejdsløse ind på det private arbejdsmarked – eller presser dem helt ud af arbejdsmarkedet. Dels i en stadig større agtpågivenhed til forhold til, at de igangsatte beskæftigelsesarbejder ikke er konkurrenceforvridende med hensyn til løn og tilskud i forhold til ordinære jobs på det private arbejdsmarked.

Resultatet af de beskæftigelsesmæssige foranstaltninger

Sven Paulsen vurderer i afhandlingen effekten af de igangsatte foranstaltninger til afhjælpning af arbejdsløsheden blandt de unge. Dette gøres ved at belyse udviklingen i antal deltagere i foranstaltningerne i forhold til antal personer i befolkningen, i arbejdsstyrken og i beskæftigelse samt antal arbejdsløse. Denne vurdering viser, at i Sverige og Danmark har beskæftigelsespolitikken målt på denne måde haft en positiv effekt i og med, at der er blevet væsentligt færre registrerede arbejdsløse. Dette er helt oplagt for gruppen af unge under 18 år, mens resultaterne er mindre overbevisende for gruppen af under over 20 år. For denne gruppe har arbejdsløsheden holdt sit overgennemsnitlige niveau – ja er endog steget for Sveriges vedkommende. I Holland og Storbritannien har regeringerne haft ringe held med deres indsats til bekæmpelse af ungdomsarbejdsløsheden. I begge lande er der tale om en klar vækst i omfanget af ungdomsarbejdsløshed for alle de undersøgte aldersgrupper, mest udtalt er denne vækst dog for gruppen af unge over 18 år, mens de uddannelsesorienterede foranstaltninger har absorberet en betydelig gruppe af unge arbejdsløse specielt i Holland.

Jeg vil her stille mig tvivlende overfor, om det er muligt at måle effekten af de iværksatte foranstaltninger ud fra udviklingen i omfanget af arbejdsløse i de pågældende aldersgrupper. Det er nemlig på ingen måde sikkert, at de unge, som forlader gruppen af arbejdsløse, har fået beskæftigelse eller er kommet i uddannelse. En ikke uvæsentlig gruppe af dans-

ke unge, som har været langtidsarbejdsløse, har helt forladt arbejdsmarkedet og registreres idag som socialhjælpsmodtagere eller førtidige pensionister. I vurderingen af udviklingen i arbejdsløshedens omfang er der yderligere et stort statistisk problem i den måde, som arbejdsløsheden opgøres på. I nogle af landene opgøres det ud fra, hvem der er tilmeldt den offentlige arbejdsformidling (Danmark) mens det i andre lande (Storbritannien og Sverige) opgøres ud fra arbejdskraftundersøgelser. Denne forskel i opgørelserne af arbejdsløse spiller ikke så stor en rolle i aldersgrupper, hvor størstedelen er i arbejdsstyrken, men det kan ændre billedet radikalt for unge, som bevæger sig mellem uddannelse og arbejde gennem de helt unge år.

Arbejdsløsheden – et samfundsmæssigt eller individuelt problem

Paulsen anvender i sin teoretiske diskussion af arbejdsløsheden som fænomen C Wright Mills' distinktion mellem personlige bekymringer og samfundsmæssige/almene problemer. Denne distinktion kan dels anvendes på selve fænomenet ungdomsarbejdsløshed, hvor det i dag er åbenbart for alle, at ungdomsarbejdsløshed er et samfundsmæssigt problem og da også behandles som sådant af det politiske system. Dels kan distinktionen anvendes på indsatsen, som gøres overfor ungdomsarbejdsløsheden. Her er konklusionen langt mindre klar.

Paulsen argumenterer for en tendens til at de arbejdsløshedsbekæmpende foranstaltninger har skiftet karakter. Fra i starten at være individorienteret og sigtende på at de arbejdsløse skulle udrustes med ressourcer til at kunne få et ordinært job på markedspræmissen til i dag mere at erkende, at arbejdsløsheden blandt unge såvel som blandt andre grupper skyldes en mangel på arbejdspladser. Dette har ført til en betoning af foranstaltninger, som skaber øger omfanget af disponible jobs for unge – f.eks. ved en udbygning af den offentlige sektor eller ved initiering af foranstaltninger, som indsluser unge på arbejdsmarkedet. Problemet i denne sammenhæng er imidlertid kravet om, at disse job ikke må være konkurrenceforvridende. Selv med dette skift i arbejdsmarkedspolitikken fra individorienterede og resourceforøgende foranstaltninger til skabelse af flere arbejdspladser er der ikke tale om, at løsninger på ungdomsarbejdsløsheden overskrider det at være et individuelt problem for den enkelte arbejdsløse. Der er ikke i afhandlingen nævnt nogen foranstaltning, som sætter ind overfor det grundlæggende problem: at der i disse år skabes en opdeling af arbejdsmarkedet i grupper af insiders og outsiders, at mængden af arbejde i stadig stigende omfang koncentrerer sig til de allerede beskæftigede, og at ungdomsarbejdsløsheden er et strukturelt problem, som nødvendigvis må lø-

ses gennem strukturelle indgreb i markedsmekanismen, om individualiseringen af foranstaltningerne skal undgås.

I afhandlingens vurdering af effekten af foranstaltningerne mod arbejdsløsheden blandt unge ser jeg en tendens til, at denne vurdering sker på grundlag af foranstaltningerne evne til at reducere antallet af arbejdsløse, uden at vi får viden, om de på lang sigt ændrer på de unges arbejdsmarkedsposition. Derved mister vi indsigt i, hvad det er for strukturelle forhold på de enkelte arbejdsmarkeder, som skaber arbejdsløsheden, giver denne en vedvarende karakter, og specielt gør gruppen af unge personer udsat for at blive ramt af arbejdsløshed.

Opsamling

Lad mig afslutningsvis påpege nogle af de kvaliteter som jeg finder værdifulde i afhandlingens tilgang til analysen af arbejdsløsheden blandt unge og de foranstaltninger, der er blevet anvendt i bekæmpelsen af denne.

Afhandlingen ligger helt på linie med anden aktuel forskning omkring sammenhængen mellem velfærdsstaten og arbejdsmarkedet. I denne forskning afvises de rent økonomiske forklaringer af udviklingen på arbejdsmarkedet. I stedet opfattes variationer i udviklingen på nationale arbejdsmarkeder som et resultat af de politiske magtkonstellationer og af forskelle i det institutionelle forhold mellem marked og politik.

Paulson dokumenterer på et konkret plan, at det i langt højere grad er det politiske ambitionsniveau end den økonomisk – konjunkturelle udvikling, som bestemmer omfang og struktur på arbejdsløsheden. Mest tydeligt kan dette måske illustreres ved at sammenligne den svenske udvikling i 1990-tallet med de øvrige tre lande. Der er i Sverige sket en nedprioritering af arbejdsmarkedspolitikken i forhold til den generelle økonomiske politik, og det har vist sig i kraftigt voksende arbejdsløshed.

Den komparative metode har fået en stadig større betydning i forståelsen af forholdet mellem marked og politik inden for arbejdsmarkedsforskningen. For at kunne vurdere betydningen af de institutionelle forhold og en given politisk magtkonstellation på udviklingen i arbejdsløsheden – såvel som på arbejdsmarkedet generelt – er det nødvendigt med en komparativ tilgang i analysen. Kun derved er det muligt at vurdere effekten af en given politisk foranstaltning og betydningen af en bestemt politisk magtrelation. Også i denne sammenhæng har Sven Paulson's afhandling væsentlige kvaliteter i sin detaljerede gennemgang af de arbejdsmarkedspolitiske foranstaltninger, der i de enkelte lande er blevet sat ind i forhold arbejdsløshed blandt de unge. Gennem den komparative analyse får vi

god insigt i de forskellige politiske systemers måde at håndtere arbejdsløshedsproblemet på og er dermed i stand til at vurdere foranstaltningernes effektivitet.

THOMAS P. BOJE
Docent i samfundsvidenskab
Roskilde Universitet
Fakultetsopponent

Reimer, Bo: *The Most Common of Practices – On Mass Media Use in Late Modernity*. Almqvist & Wiksell International, Stockholm 1994.

Massmediekonsumtion – det vanligaste av vanligt

De flesta rapporter eller utredningar om massmedievanor brukar inledas med konstaterandet att allmänheten ägnar en stor del av sin vakna tid åt massmedier av olika slag. För svenska förhållanden anges ofta en mer exakt uppgift till någonstans runt 6 timmar per dag. Det här gäller också Bo Reimers avhandling, även om han inledningsvis inte kvantifierar mängden tid som avsätts åt medieaktiviteter. Han betonar dock att vi i allt större utsträckning ser till att vi omger oss med massmedier. Våldigt få väljer bort dem och nästan ingen kommer heller undan dem. Det kan vi säga är utgångspunkten för själva avhandlingen. Ett viktigt grundantagande är också att medierna är en så naturlig del av vår tillvaro att de ingår i var och ens livsstil.

Reimers syfte med avhandlingen är att analysera varför människor väljer att i så stor utsträckning som de faktiskt gör utnyttja massmedierna. Några av de frågor författaren försöker finna svar på är ”Varför blir vissa medieaktiviteter mer eller mindre naturliga inslag i människors vardagsliv och inte i andras?” och ”Hur skall vi kunna förstå de val som görs när det gäller mediekonsumtion?”.

Reimer menar att för att förstå människors val av livsstil måste tre typer av faktorer beaktas. Det är, för det första, strukturella faktorer, dvs faktorer i omgivningen som en enskild individ inte kan förändra. Som exempel på strukturella faktorer kan nämnas de skilda förutsättningar när det gäller fritidsaktiviteter som föreligger mellan dem som bor i storstäder och dem som bor i glesbygd. För det andra tar Reimer upp positionskarakteristika, dvs att enskilda individer har skilda egenskaper vad gäller bakgrund, formell utbildning, klasstillhörighet, etc. Författarens uppfattning är att människor som befinner sig i liknande social position tenderar att bete sig ungefär på samma sätt i det dagliga livet. Det skulle då gälla även medievanor. Den tredje faktorn som Reimer anser har betydelse för

medievanorna är, inte särskilt förvånande, individuella egenskaper, som olika uppsättningar av värden och värderingar.

Författaren menar att de strukturella faktorerna sätter gränser för individens olika aktiviteter i samhället, inklusive medievanor. Bland dem med liknande strukturella förutsättningar kommer skillnader i mediebetende att vara ett resultat av vilken social position man intar. Det uppstår ett mönster där de med liknande social position uppträder lika på mediemarknaden. Dock kan detta mönster brytas av att enskilda individer har egna värdeorienteringar som gör dem benägna att avvika från mönstret.

Avhandlingen är uppdelad i två delar, en teoretisk och en empirisk. I den teoretiska delen betonas värdet av att massmedierna som fenomen sätts in i ett större sammanhang. De och de förändringar som inträffar på marknaden för massmedier är en del av moderniseringsprocessen som äger rum i Sverige och i andra samhällen idag. För att göra studier med en sådan utgångspunkt krävs att forskarna vidgar vyerna, framför allt teoretiskt. Användningsmodellen, som genom Jay Blumler och Elihu Katz bok *The Uses of Mass Communications* fick ett uppsving på 1970-talet, och David Morleys receptionsanalys, formulerad bl a i *The "Nationwide" Audience* från 1980, som väckte en hel del diskussioner bland forskare under tidigt 1980-tal, behöver kompletteras menar författaren. Nya begrepp, som exempelvis mediernas "kulturella form" och "genre", människors sätt att artikulera och subjektiviteten i enskilda val samt "livsstil", är några som författaren vill introducera i analysen av våra medievanor.

I det moderna samhället är ett av huvuddragen i människors dagliga liv en ökad individualisering. Det skulle vara lätt att ge olika exempel på det. En hypotes författaren uppställer inledningsvis är att i ett samhälle av den typen kommer de strukturella och positionsfaktorerna att få mindre betydelse för människors medievanor. Däremot kommer de individuella faktorerna att öka i betydelse.

Den empiriska delen bygger på material från årliga enkätundersökningar genomförda under perioden 1986 till 1992. Urvalet har varit förhållandevis stort, ca 2500 personer, och utgjorts av svenskar i åldrarna 15–75 år.

Författarens slutsats av den empiriska studien är att människors val av medier är beroende av mediernas egenskaper, men framför allt är valen gjorda i ett större sammanhang. Olika medieaktiviteter hänger samman med olika levnadsvanor i övrigt. Valen mellan olika medier är i stor utsträckning en fråga om hur väl vi känner till resultatet av valen. Passar medierna in i vårt levnadsmönster i övrigt? De måste nämligen passa in. Samtliga tre faktorer författaren analyserat har betydelse för valet, men i olika grad.

De strukturella faktorerna och förändringen av dessa har inte så stor betydelse för människors vardagsbetende, som vi kanske kunde förvänta

oss. Även om traditionella, strukturella förhållanden ändras är det inte säkert att traditionella handlingsmönster påverkas. I ett samhälle, som utsetts för stora förändringar, kan det i stället vara så att människor försöker bevara gamla traditioner och beteenden. Det här är ett intressant och spännande socialt fenomen som författaren borde ha ägnat lite större uppmärksamhet.

Inte heller har individuella faktorer så stor betydelse som den sk individualiseringshypotesen har gjort gällande. Dessutom visar undersökningen att det inte har skett någon ökning av individualiseringen av vardagslivets olika val under den aktuella sexårsperioden.

Reimer kommer i stället fram till att den position människor intar i det sociala livet är den variabel som har störst betydelse inte bara för våra val av medievanor utan överhuvudtaget för vårt regelbundna beteende. Levnadsmiljö, social klasstillhörighet och ålder visar sig ha stor betydelse för människors val i vardagsmiljön. Dock med undantaget att yngre personer tycks ha samma intressen oavsett faktorer som kön, klasstillhörighet och levnadsförhållanden. Det är först senare i livet som skillnaderna på grund av de uppräknade förhållandena blir märkbara.

De specifika val av medier och mediebudskap människor gör hänger samman både med medieinnehållet som sådant och den sociala miljön. Författaren är en av få medieforskare som anlägger ett konsumtionssociologiskt perspektiv på val av medier, även om inte alltid terminologin är den rätta. Medieforskare har väl gärna velat tro att valet av medier och medieinnehåll är något mer komplicerat än valet av andra tjänster och undvikit sådana enkla fakta som sedan länge varit kända i andra sammanhang, nämligen att människor gör sina val utifrån tillhörighet till vissa primär – och sekundärgrupper samt att de med hjälp av konsumtionen som sådan visar sin gruppstillhörighet. Ungefär på samma sätt som människor med hjälp av kläder, frisyrer, språkliga uttryck, etc kan markera sin gruppstillhörighet och, minst lika viktigt, avståndstagande från andra grupper, kan de i sitt val av medier och medieinnehåll göra samma sak.

Reimers undersökningsresultat stödjer hypotesen om att klasskillnader i samhället tenderar att öka i takt med större valmöjligheter i mediekonsumtionen. Det som vi kanske ser som individuella val är i stor utsträckning socialt och kulturellt betingade. Skillnaden i valet mellan olika typer av innehåll har ökat mellan olika grupper i samhället. Det finns en klar tendens till att vissa grupper föredrar populärkultur och underhållning, medan andra väljer mer informativa, informationsrika program. Det finns anledning anta att differentieringen kommer att öka ytterligare och därmed förstärka redan existerande kunskaps- och informationsklyftor.

Ett problem med den här typen av undersökning är hur generella resultaten kan antas vara. I den här undersökningen kompliceras svaret på den frågan av två saker, dels valet av tidsperiod, dels tidsperiodens längd. När

det gäller det senare är det självfallet så att en period om sex år är för kort för att dra några säkra slutsatser. För att öka förståelsen för dynamiken i sociala förändringar är det nödvändigt att studera fritidsvanor och beteenden under en längre tidsperiod än sex år. Det är författaren också medveten om.

Tidsperioden för undersökningen kan inte vara vald av andra skäl än att den låg nära i tid till författarens disputation. Perioden utgör nämligen en av de mer expansiva i svensk massmediehistoria. Det är också under den här perioden en hel del förändringar av mer kvalitativ karaktär inträffar. Låt mig bara nämna att kabel-TV-nätens utbyggnad startade så sent som hösten 1993 och att den förhållandevis kraftiga tillväxt som skedde i antalet hushåll anslutna till något kabelnät inträffade under perioden 1987–1991. Både före och efter den tidsperioden var anslutningstakten låg. Kabelnäten var en förutsättning för att introducera fler TV-kanaler, vilket ju också skedde i relativt rask takt under den här perioden. En av de mer populära TV-kanalerna med skandinavisk anknytning, TV3, dök upp i våra kabel/parabolanslutna hem i årsskiftet 1987/88. TV4 var i full verksamhet några år senare. Diskussionen om public service företagets framtida roll, möjligheter till reklamfinansiering av radio och TV i allmänhetens tjänst, etc, var livlig, även om debatten kanske inte nådde eller intresserade en bredare allmänhet. I vilket fall ägde stora förändringar i medieutbudet rum under just den studerade perioden och ännu större omvälvningar diskuterades utan att omedelbart omsättas i praktiken. Vad detta har haft för betydelse för resultaten i undersökningen är svårt att svara på. Tidigare studier pekar på att medievanor är förhållandevis svåra att ändra. Av det kan man eventuellt dra slutsatsen att de förändringar på mediemarknaden som inträffar under den studerade perioden inte hann slå igenom i någon större utsträckning under perioden i fråga. Däremot kan man tänka sig att förändringarna kommer att ha betydelse något längre fram i tiden och då möjligtvis kullkasta de slutsatser författaren kommer fram till. Det får framtida forskning utvisa.

LOWE HEDMAN
Sociologiska institutionen
Uppsala universitet

Trine Schreiber: *Forhåbninger og skuffelser i kvindeerhvervene. Kvinders møde med ny teknologi og organisatorisk forandring*. Akademiska avhandlingar vid sociologiska institutionen, Umeå universitet. Nr 1 1994.

Trine Schreibers avhandling bygger på en uppföljning av förloppet vid en datorisering av arbetet i några typiska kvinnoyrken i den offentliga sek-

tom. Arbetsplatserna är ett bibliotek, ett huvudpostkontor samt en kommunal förvaltning. På dessa arbetsplatser har Schreiber intervjuat 30 kvinnor och några män med olika arbetsuppgifter: löneassistenter och kontorister på posten och i kommunen, handläggare i kommunen samt bibliotekarier. Gemensamt för dem alla är att deras arbete under de senaste åren i stor utsträckning förändrats genom att många av arbetsuppgifterna datoriserats. Många av kvinnorna (dock inte alla) intervjuades både i nära samband med datoriseringen och något år senare.

I den teoretiska och empiriska analysen knyts datorisering samman med andra organisationsförändringar. I avhandlingens inledning påpekas också att debatten om arbetslivets förnyelse under åttioalet i stor utsträckning kretsade kring frågor om datorisering och organisationsförändring. I ett av bokens teoretiska kapitel kritiserar Schreiber en hel del av litteraturen om organisationsförändringar. Hon visar på hur det som i litteraturen framställts som metaforer har fått status av en retorik som blivit till etiketter för möjliga förändringar och en ökad frihet i arbetet.

I analysen av undersökningsresultaten betonar Schreiber kvinnornas ambivalenta inställning till förändringarna. Hon säger att kvinnorna verkligen önskade förändringar och att de var väl medvetna om att allt inte var bättre förr. Många av kvinnorna hyste förhoppningar om att få det bättre i samband med datoriseringen. För många var också de första erfarenheterna ganska positiva, men med tiden kände många en besvikelse. De var intresserade av förnyelse, men de hade andra förväntningar om vad som skulle hända. Schreiber är noga med att ta avstånd ifrån en del tidigare analyser av datorisering i arbetslivet, som beskrivit negativa attityder som en allmän motvilja mot förändringar. Schreiber menar att kvinnornas reaktioner inte var uttryck för något enkelt revirförsvar. Hon betonar dubbelheten i kvinnornas erfarenheter.

Schreiber sammanfattar några viktiga inslag i erfarenheterna av datoriseringen och sammanhängande organisationsförändringar i några teman: en viss autonomi i arbetssituationen ersattes med en ökad externinblandning i arbetet; arbetsuppgifterna blev mindre avgränsade. Datoriseringen innebar också en ökad otrygghet i anställningen och arbetssituationen. All tidigare erfarenhet hade givit vid handen att den offentliga sektorn präglades av expansion och trygghet. Datoriseringen innebar också en viss degradering av arbetsuppgifterna. Av den mindre del av kvinnorna som upplevt förändringarna som positiva hade flera blivit befordrade i och med datoriseringen. I många fall hade datoriseringen medfört skärpt konkurrens på arbetsplatsen och en tydligare hierarki.

I den fortsatta analysen knyts teori och empiri ihop på ett ambitiöst men inte alltid helt genomskinligt sätt. Schreiber urskiljer klassmässiga skillnader mellan olika positioner som berörts av förändringarna. Hon urskiljer tre olika handlingsformer eller reaktionsmönster bland de intervjuade

de kvinnorna. Hon talar om en avdelningsbaserad handlingsform, som gäller kontorister med lägre utbildning. De betonar avdelningens och kollektivets betydelse. För dem har förändringarna inneburit osäkrare gränser och en minskad autonomi inom avdelningen. Bland de kontorsanställda urskiljdes också en individuell handlingsform, som byggde på en identifikation med organisationen som sådan istället för med avdelningen. För det tredje urskiljer hon en solidarisk handlingsform. Handläggare och bibliotekarier med högre utbildning såg sin professionella integritet hotad i och med datoriseringen. De identifierade sig inte i första hand med organisationen utan med det professionella uppdraget och en sorts samhällsansvar.

I ett kapitel sätts kvinnornas reaktioner in i ett större långsiktigt strukturellt och organisatoriskt perspektiv. Här härleds deras förhoppningar och deras besvikelse utifrån långsiktiga samhällsprocesser i ett organisationsperspektiv, i utvecklingen av staten och den offentliga sektorn, ett fackligt perspektiv samt i relation till en allmän välbefinningsökning. I denna diskussion betonas särskilt betydelsen av utvecklingen av den offentliga sektorn för kvinnornas förhoppningar och strategier. I denna teoretiska diskussion blandas flera teoretiska perspektiv på ett ofta intressant sätt. Här kan dock ambitionerna bli alltför stora och många frågor berörs ytterst sparsamt, t ex den fackliga utvecklingen och fackets roll i hela den beskrivna processen finns egentligen knappast alls med varken i teorin eller empirin. Här förs också en diskussion om förståelsen av kön utifrån en distinktion mellan universella värden för kvinnor och män eller en betoning av kvinnors särart. Detta kopplas ihop med de tre olika handlingsformerna. Den avdelningsbaserade och den solidariska handlingsformen kopplas ihop med kvinnlig särart i motsats till den individuella handlingsformen, som baserar sig på identifikationen med organisationen.

Trine Schreibers avhandling har stora och goda teoretiska ambitioner. För att vara en studie som bygger på kvalitativa intervjuer har hon ett ovanligt klart historiskt och strukturellt perspektiv, som ofta ger intressanta infallsvinklar på såväl själva förändringsförloppet som kvinnornas erfarenheter av dessa förändringar. Tyvärr har dock själva den empiriska analysen blivit ganska mager och schematisk. Till en del beror detta på att hon valt att inte redovisa några som helst citat i sin empiriska analys och att hon använt sina egna ord istället för de intervjuades beskrivningar. Hon motiverar detta med att citat i sig inte är några bevis för att påståenden är riktiga eller sanna. Men det blir dock inte mycket bättre av att hon inte redovisar några citat alls. Man saknar dock inte bara en fylligare redovisning av kvinnornas erfarenheter utan också beskrivningar av arbetsplatserna och vad som händer i organisationerna. Schreiber nämner t ex på ett ställe den bristfälliga utbildningen som gavs i samband med datoriseringen, men man får inte veta något om detta. Det skulle också varit

värdefullt att få ta del av nya jobbeskrivningar och få belyst hur förändringarna beskrevs av arbetsgivare. Detta gör att en del av kategoriseringarna i analysen hänger lite i luften. Man skulle som läsare ha behövt lite mer kött på benen.

Ett annat problem med den brett anlagda teoretiska analysansatsen är att det kan vara svårt att skilja ut vilka av de anställda kvinnornas erfarenheter som verkligen bottnar i datoriseringen och därmed sammanhängande organisationsförändringar och vilka som orsakas av andra mer politiskt motiverade processer. Detta gäller framför allt i biblioteksfallet där datoriseringen tycks sammanfalla med nedskärningar och andra ändringar som inte är direkt förknippade med datoriseringen.

I stort sett ger dock avhandlingen en hel del värdefulla synpunkter på vad som hänt under åttiotalet i fråga om kvinnoyrken, datorisering och organisationsförändring. Framför allt tycker jag att utgångspunkten att beskriva de komplexa förväntningarna på förändrade arbetsuppgifter i relation till en bredare beskrivning av samhällsutvecklingen är värdefull. Och framhållandet av dubbelheten i upplevelserna av dessa förändringar är en viktig slutsats.

GÖRAN AHRNE
Sociologiska institutionen
Stockholms universitet
fakultetsopponent

Evert Vedung: *Statens markpolitik, kommunerna och historiens ironi*. SNS Förlag 1993. 323 sid.

Varför går det inte alltid som man har tänkt sig? Varför blir det ibland till och med tvärtom? När en handling, t ex en politisk reform, leder till resultat motsatta de som avsågs kallas de för *perversa effekter*. Kontrafinalitet eller historiens ironi är andra begrepp för detta fenomen. Detta är en mycket intressant och generell problematik och när statsvetaren Vedung ger sig i kast med den är det inte utan intresse jag tagit del av hans studie. Vedung illustrerar det han omväxlande kallar historiens ironi respektive perversa effekter med hjälp av "markvillkoret". Man behöver dock inte varken vara insatt i eller särskilt intresserad av svensk bostadspolitik för att finna bokens problemställning och Vedungs behandling av densamma intressant. Den sträcker sig utöver den statsvetenskapliga domänen och torde intressera samhällsvetare överhuvudtaget. Vedungs studie inne-

håller två dimensioner; en teoretisk och en metodologisk. Det övergripande syftet med studien är enligt författaren att utveckla och tillämpa en allmän teori över faktorer som kan inverka på den statliga politikens resultat. Markvillkoret bör alltså ses som ett illustrativt exempel.

Första januari 1975 infördes det så kallade markvillkoret. Detta innebar i korthet att statliga bostadslån endast skulle beviljas för byggnation på mark tillhandahållen av kommunen. Att bygga utan statliga lån var i praktiken omöjligt utom i vissa speciella fall. Vid markvillkorets ikraftträdande var 99% av de färdigställda lägenheterna i nyproduktionen byggda och finansierade med statliga lån. Det torde därför för var och en vara klart att markvillkoret innebar att kommunens makt över bostadsplaneringen starkt ökade. I sina händer fick de ett instrument som skulle ge dem avsevärt ökad makt i samhällsplaneringen. Hur gick det då? Ja, inte gick det som riksdagen tänkte sig när beslutet togs i december 1974 och 16 år efter införandet avskaffade den nya borgerliga fyrtipartiregeringen (med stöd av Ny demokrati) markvillkoret.

Inledningsvis pekar Vedung på de syften med markvillkoret som han kan spåra i utredningar, propositioner och utskottsutlåtanden. Detta gör han i termer av programfält. Teorier om programfältet pekar ut orsakerna till det missförhållande som reformatorerna ämnade lindra eller eliminera, skriver han. Vedung ser tre sådana orsakskedjor. I den första angrips problemet (missförhållandet) med alltför höga markpriser vilket i sin tur leder till onödigt höga byggkostnader och därmed höga boendekostnader. Ges kommunerna i praktiken en monopolställning i markfrågan kan markspeculation undvikas. I den andra orsakskedjan ses egenregibyggandet på privat mark som en kostnadshöjande faktor. Om detta kan minskas eller rent av elimineras påverkas boendekostnaderna positivt. I den tredje kedjan slutligen ses byggintressenas ökande markinnehav som ett hot mot kommunernas möjlighet till byggnadsplanering och tätortsutveckling. Genom markvillkoret skulle alla dessa tre missförhållanden angripas.

Resultatet blev dock inte alls det eftersträfvade, menar Vedung. Andelen bostadsbyggande på kommunförmedlad mark minskade. Samtidigt hade dock andelen bostäder som uppfördes med statliga lån ökat. Hur förklarar Vedung detta? Först lyfter han fram ett antal tänkbara orsaker för att sedan avfärda dem en efter en. Det kan inte bero på den allmänna minskningen i byggandet ty *andelen* bostadsbyggande på kommunförmedlad mark minskade. Det kan heller inte bero på att andelen styckebyggda småhus minskar eftersom de redan rensats från statistiken. Man skulle emellertid kunna tro att byggherrarna slutat använda sig av statlig finansiering eller av ideologiska (antisocialistiska) motiv ägnar sig åt kringgående beteende. Nej, inte heller dessa skäl står sig vid en närmare granskning. Alltså måste det bero på kommunerna kan man tro. De har kanske inte förstått, kunnat eller velat tillämpa markvillkoret. Vedung kan dock

inte finna något som tyder på detta. De hade såväl kunskap, vilja som administrativa resurser att tillämpa markvillkoret. Men det är ändå här någonsans han är svaret på spåret. Byggandet ändrar under 1970-talets andra hälft karaktär. Från att ha varit ett byggande på jungfrulig mark ändras det till byggande i områden med äldre bebyggelse. Här hängde kommunerna inte med i utvecklingen. Mark i sådana områden är betydligt dyrare än icke-tätbebyggd råmark i exploateringsområden. Kommunernas ekonomiska resurser räckte inte till. "Räddningen" var de dispensmöjligheter som fanns. Om kommunen beviljade dispens fick byggherren statliga lån även om marken inte var kommunförmedlad. Denna dispensmöjlighet gällde hela tiden för både saneringsområden och exploateringsområden. Fram till 1983 krävdes dock starka skäl för undantagen avseende exploateringsområden. Dispenser beviljades i stor utsträckning. Undantaget blev regel hävdar Vedung. Att detta var möjligt berodde enligt Vedung på att lagen var en kompromiss den socialdemokratiska regeringen tvingats till. Dispensutvägen klargjordes och förtydligades på ett sätt som annars inte hade varit fallet.

Vad gäller markvillkoret som ett viktigt maktmedel för kommunerna i planeringen menar Vedung att det finns belägg för påståendet att kommunerna hade andra, minst lika eller mer verkningsfulla, maktmedel. Dessa plockades ofta fram i de förhandlingar om bostadsbyggande som fördes på lokal nivå.

Hur var det då med den prispressande effekten av markvillkoret som var ett av huvudskälen? Vedungs slutsatser är två: dels att markvillkoret troligen haft en *viss dämpande effekt* på priserna på bostadsmark och dels att frågan om markvillkoret ledde till reducerade boendekostnader måste lämnas öppen, dvs han *vet* inte.

Hur kommer nu Vedung fram till dessa slutsatser? Han brottas med den svåra frågan hur det skulle sett ut om inte reformen införts. Idealt kan detta studeras genom att studera skillnaden mellan den faktiska och den kontrafaktiska utvecklingen. Detta låter sig dock inte göras här utan han väljer en serieuppläggning, dvs han studerar händelseförloppet under en period både före och efter markvillkorets införande och menar sig därigenom kunna dra de slutsatser jag redovisat ovan. Perioden före är tre år (1972–1974), perioden under är ca 15 år. Vid sidan av en makroorienterad design genomför han också fallstudier på mikronivå. Den allmänna teori som vägleder och strukturerar det empiriska materialet innehåller fem set av viktiga parametrar (i) programmets historiska bakgrund, (ii) själva programmet, (iii) genomförandet (aktörernas förståelse, förmåga och vilja), (iv) andra program samt (v) omgivningen. Såväl den teoretiska som den metodologiska ansatsen är väl genomtänkt och skickligt genomförd.

Avslutningsvis vill jag göra två kommentarer i anslutning till Vedungs studie. Den första avser hur Vedung väljer att presentera sitt material och

resultat. Jag vill här framhålla att jag inte har några allvarliga invändningar – snarare några frågor – beträffande hans slutsatser. Det verkar fullt rimligt att när bostadsproduktionen ändrar karaktär (se ovan) och kanske dessutom i en riktning som lagstiftarna inte förutsett, så fungerar inte lagen i samtliga fall som den var tänkt, därför beviljas det många dispenser (bl a av ekonomiska skäl). Att här då tala om historiens ironi och perversa effekter är enligt min mening en överdrift. Visserligen användes inte lagen i den omfattning som lagstiftaren avsåg men i de större kommunerna byggdes ändå ca 70% av alla nya lägenheter på mark förmedlad av kommunen. Inte heller är det enligt min mening helt korrekt att använda begreppet ”perversa effekter” avseende lagens huvudsyfte: att pressa markpriset och boendekostnaden. Vedungs egna slutsatser, som jag pekat på ovan, ger inte stöd för detta. Det torde överhuvudtaget vara svårt att uttrycka sig i de termer Vedung gör. Grundorsaken är att vi inte kan veta hur det skulle sett ut om inte markvillkoret funnits. Vi vet att kostnaden för mark och dess betydelse för boendekostnaden är blygsam i Sverige. Såväl före som efter reformen 1975. Vad vi också vet är att i länder där marken inte kontrollerats av stat eller kommun utan är i händerna på privata markägare är förhållandena helt annorlunda. I en studie som jag själv medverkat i kunde vi notera att prisutvecklingen på råmark i ett tillväxtområde i England steg under perioden 1980–1988 med 436%! I ett motsvarande tillväxtområde i Sverige var förändringen marginell. Markprisets roll i produktionskostnaden i länder med fri markspekulation är mycket stor – i England upp till 20 gånger så stor som i Sverige (Duncan, Barlow och Danermark, 1992). Hur skulle utvecklingen under 1980-talets byggboom sett ut i exempelvis Stockholmsregionen om inte markvillkoret funnits. Hur påverkade markvillkoret kommunernas förhandlingsposition. Även om det inte utnyttjades är markvillkoret och dispensmöjligheten en resurs. Att kommunen kan vägra ge dispens är ett maktmedel byggherren inte kan bortse från. Det är denna typ av funderingar som dyker upp under läsningen av Vedung bok. Här ligger enligt min mening också svagheten i Vedungs analys. Han tänker s a s aldrig helt bort markvillkoret i sin analys och tar därför inte på allvar upp ett kontrafaktiskt resonemang. Det hade också varit en styrka i analysen om han även inkluderat utvecklingen efter markvillkorets borttagande. Pris-, kostnads- och markfrågan hade tjänat på att belysas ur alla tre perioderna: före, under och efter markvillkorets gällande.

Den andra synpunkten som tränger sig på har inte direkt med Vedungs studie i sig att göra. Den är mer ett resultat av min läsning av Vedungs bok och rör frågan om inte Vedungs teoretiska modell och metod lämpar sig väl för studier av en mängd andra historiska ironier eller förmodade sådana. Privatiseringarna i kommunerna, kreditavregleringen 1985, valutaavregleringen 1989, den senaste skattereformen, för att inte tala om EU-

medlemskapet: Vilka var de uppgivna syftena och de utlovade effekterna och hur blev det. Det är kanske en from förhoppning att vi i framtiden skall se en ström av studier med Vedungs design av dessa faktiska eller eventuella "perversiteter". Sett i ett vidare perspektiv (historiskt, klassmässigt och socialt) kanske det visar sig att det inte alltid handlar om "historiens ironier" utan mer om "vissas bedrägerier".

BERTH DANERMARK
Institutionen för samhällsvetenskap
Högskolan i Örebro

REFERENSER

Duncan, S., Barlow, J. och Danermark, B. *Stat, marknad och bostadsförsörjning. Stockholm-Arlandaregionen i ett europeiskt perspektiv*. Byggforskningsrådet. R16:1992.